

ЕКОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС КОМУНІКАТИВНОЇ ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Прищак М. Д., канд. пед. наук, доцент (м. Вінниця)

Анотація: В статті досліджується екологічний дискурс комунікативної практичної філософії. Акцентується увага на аналізі питання відповідальності людства за вирішення екологічних проблем в теоретичних пошуках представників сучасної комунікативної практичної філософії (Г. Йонас, Д. Бьолер, К.-О. Апель, В. Гьосле, К. М. Маєр-Абіх).

Ключові слова: екологія, екологічний дискурс, комунікація, комунікативна практична філософія, етика відповідальності, екологічна етика.

Аннотация: В статье исследуется экологический дискурс коммуникативной практической философии. Акцентируется внимание на анализе вопроса ответственности человечества за решение экологических проблем в теоретических изысканиях представителей современной коммуникативной практической философии (Г. Йонас, Д. Бьолер, К.-О. Апель, В. Гьосле, К. М. Майер-Абих).

Ключевые слова: экология, экологический дискурс, коммуникация, коммуникативная практическая философия, этика ответственности, экологическая этика.

Abstract: This paper examines the ecological discourse communicative practical philosophy. The attention is focused on the analysis of liability humanity for solving environmental problems in theoretical research representatives of modern communication practical philosophy (H. Jonas, D. Boler, K.-O. Apel, V. Hosle, K. M. Mayer-Abikh).

Keywords: ecology, environmental discourse, communication, communicative practical philosophy, ethics, responsibility, environmental ethics.

У другій половині ХХ ст. перед людством виникають проблеми, які загрожують існуванню людської цивілізації. Вони викликані екологічною кризою, яка значною мірою спричинена технічною експансією людини у сферу природи, що дедалі більше постає як засіб, або ресурс. Як пише К. М. Маєр-Абіх у передмові до українського видання книжки “Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту”, “ми поведимося як орди міжпланетних загарбників, які хотіли б якомога довше і якомога комфортніше жити на цій землі, не вважаючи при цьому її своєю батьківщиною, а поводячись так, начебто збираються податися до наступної планети, споживши тут геть усе або зробивши його непридатним для споживання” [1, с. 9 – 10].

Тому, відоме кантівське запитання: “що таке людина?”, яке розкривається відповіддю на три інші запитання: “що я можу знати?”, “що я можу робити?” і “на що я можу сподіватися?” [2, с. 332], не лише не втратило своєї актуальності, але й набуло в XX – на початку XXI ст. ще більшої, драматичнішої гостроти і носить вже не лише теоретичний, а й практичний характер.

Методологічною, смисловою основою пошуку відповіді на запитання “що таке людина?” в Західній культурі та цивілізації став принцип “Людина є мірою всіх речей” (софісти), принципи філософії свідомості з її декартівським “Я мислю, отже існую”. При всіх їхніх позитивних настановах вони вели до переоцінки людиною свого “Я”, своїх можливостей, своєї ролі в системах “людина – природа”, “людина – суспільство”, самовпевненості, егоїзму “Я-свідомості”. Наслідком цього стало загострення етичних та екологічних проблем людства в XX ст [3].

Не заглиблюючись у всі аспекти проблеми вирішення екологічних проблем, можемо зазначити, що основою подолання екологічних викликів є, в першу чергу усвідомлення необхідності подолання філософії свідомості та розкриття онтологічних, телеологічних, аксіологічних засад взаємодії (комунікації) в системі “людина – природа”.

Важливу роль в цьому процесі відіграє освіта, педагогіка. Саме тому практична філософія звертає свою увагу на педагогіку. Так, у 1999 році, відомий представник практичної філософії Б. Бюлер започаткував проект “Діалог етики й педагогіки”, який є конкретною реалізацією мети Центру Ганса Йонаса “прискорити розробку концепції виховання, спрямованого на відповідальність за майбутнє, на відповідальність за людську гідність та її індивідуальну реалізацію, що є особливо нагальним з огляду на те, що школа та вища школа доволі мало цим переймається, а про навчальні плани годі й казати” [4, с. 110]. Головними аспектами педагогіки визначаються “спільна відповідальність, виховання і здатність до відповідальної за майбутнє дії” [4, с. 110].

Але педагогіка, для успішного вирішення своїх завдань, потребує відповідної методологічної, світоглядної, ціннісної основи. Тому, важливе методологічне значення для екологічної педагогіки та практичного подолання екологічної кризи, має екологічний дискурс практичної філософії.

Аналіз дискурсу щодо вирішення екологічних проблем в комунікативній практичній філософії є предметом нашого дослідження.

Наприкінці XX ст. технічна експансія людини у сферу природи стала настільки потужною, що вона вже не лише не забезпечує виживання людини, а й загрожує знищенню довкілля. Тому актуальним в наш час є запитання: “як можлива екологічна етика після Чорнобиля та Фукусіми?”

В цій ситуації пошук відповіді на кантівські запитання зумовлюються усвідомленням ролі комунікативних й екологічних засад людського буття, які на сучасному етапі розвитку людської цивілізації суттєво взаємопов’язані. Теоретичною основою такого усвідомлення може бути аналіз комунікативної практичної філософії (етики). Внутрішня логіка її розвитку базується на подоланні

класичної парадигми філософії свідомості (філософії “Я”, філософії імперативу та монологу) та розкритті комунікативних засад сутності й розвитку людини та суспільства.

Комунікативна теорія прагне дати відповіді на головні питання сучасності. В першу чергу, це проблеми власне філософсько-теоретичного обґрунтування моральних норм. Потреба нових підходів до обґрунтування етики за доби кризи традиційних форм обґрунтування, пов’язаних як з релігійним, так і з раціоналістичним світоглядом, значно посилює інтерес до етики як практичної філософії, яка виходить на передній план гуманітарного й соціального знання. Все це зумовило необхідність етичного повороту як у свідомості людини, так і у самоусвідомленні філософією необхідності зміни парадигми – від філософії буття до етики. Етика стверджується як перша філософія, яка передує питанню про буття [5, с. 8 – 12].

Проблема “етичного повороту”, яка полягала в необхідності пошуку нових морально-ціннісних орієнтацій, не була вирішена, а навпаки в кінці XX ст. загострилася. Це викликано, в першу чергу, посиленням загроз, які несли науково-технічна цивілізація, проблеми екології.

За умов, коли стає сумнівною можливість подальшого існування самого життя на Землі, посилюються тенденції пошуку підвалин таких етичних норм і цінностей, де саме життя, його збереження, а також виживання розглядаються як головний ціннісно і нормоутворювальний принцип [5, с. 197 – 198]. В цьому плані комунікативна філософія (етика) відзначається “значною чутливістю” [5, с. 194] до екологічної проблематики.

Обумовленість відповіді на запитання “що таке людина?” еколого-комунікативними факторами по-іншому формулює кантівські запитання. В своїй праці “Екоетика у світлі парадигмального повороту в філософії” (2008) відомий сучасний український дослідник комунікативної практичної філософії А. Єрмоленко зазначає, що глобальна екологічна криза поставила питання усвідомленням меж нашого пізнання, тобто необхідності відповіді на кантове запитання, що я можу знати, тобто, що я можу знати про відносини людини з довкіллям, з природою загалом, зрештою, про екологічну кризу?

А далі, кожен з нас має відповісти на кантівське запитання: що я повинен робити за умов екологічної кризи? Якими нормами має керуватися індивідуальна та колективна дії та яким чином вони можуть бути легітимовані у наш час? І лише після відповіді на ці запитання ми можемо шукати відповідь на запитання: на що я можу сподіватися?

Чи можу я сподіватися на гармонічні відносини людини з природою, де ця гармонія співвіднесена з гармонією людських відносин, з гідністю людини, чи лише на виживання людини та суспільства в цілому, на те, щоб продовжити нашу ходу в історії? [6, с. 89 – 90]

Пошук відповіді на питання суті та змісту екологічної етики, як і практичних аспектів подолання екологічної кризи, базується на міждисциплінарному підході. В цьому плані екологічна етика поєднана з проблематикою практичної філософії. На думку А. Єрмоленка, відповідаючи на питання вирішення екологічних проблем, не варто обмежуватися лише

проблемами філософії природи, чи навіть етики, тобто запитаннями, як жити в злагоді з природою, що є добро та зло, добре чи погане. Потрібна відповідь на запитання, як саме ми повинні жити у злагоді одне з одним і у злагоді з природою? А це вже запитання практичної філософії, як нам слід впорядковувати наше життя, як нам слід господарювати, яку ми повинні мати техніку, які правові й моральні норми. Питання практичної філософії природи об'єднує в собі питання і філософії природи, і філософії техніки, і філософії науки, і філософії культури, і філософії господарства, і філософії права [6, с. 106]. Предметом екологічної етики є не відносини людини з природою, а відносини людини одна з одною і суспільством в цілому щодо природи [6, с. 102]

Екологічна етика як практична філософія має не тільки прикладне значення. Вона рефлектує моральні твердження. Метою практично-філософського мислення є розроблення та обґрунтування морального принципу, який у змозі орієнтувати дії людей щодо природи і зобов'язує їх до цих дій. Суттю цього морального принципу повинна бути співвідповідальність за природу і за людей, що поєднує між собою гідність людини та шанування природи [6, 108].

Ключовим, в умовах цивілізаційних викликів, є запитання “що я повинен робити?”. Результатом дискурсу суті та змісту комунікації людини в світі став вихід на проблему відповідальності людини, яка інституалізувалася в “етику відповідальності” [7]. Відповідальність за природу і довкілля постає в комунікативній практичній філософії фундаментальною вимогою. Природа “дана людині” як “предмет етичної відповідальності і піклування” [5, 198]

Аналіз сучасних проблем людської цивілізації, включаючи її прикладні аспекти (економічні, політичні, екологічні, медичні та ст.), важко уявити без праць **Ганса Йонаса** – видатного німецько-американського філософа. У своїй фундаментальній праці “Принцип відповідальності”, яка має величезний вплив на свідомість нашого часу, вчений висловлює занепокоєння розвитком сучасного суспільства і висуває ідею створення нової етики.

Г. Йонасом сформульовано категоричний імператив для сучасної доби: “Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувалися з продовженням автентичного людського життя на Землі” [8]. Саме цей імператив, в різних його варіантах, став базовим принципом подальшого розвитку різних сфер людського буття (політика, економіка, екологія, наука, педагогіка та ін.).

Г. Йонас одним з перших угледів екологічну кризу, пов'язану з кумулятивним характером науково-технічного прогресу і непередбачуваністю його далекосяжних планів, що особливо проявилось в суспільстві останньої третини XX століття і на початку XXI століття. Але, на відміну від “діагнозу доби” інших філософів, він витлумачує екологічну кризу як онтологічну, як загрозу буттю як такому. Його заслугою є те, що він одним із перших перевів обговорення цих проблем в етичну площину, розробляючи новаторську стратегію не тільки реабілітації практичної філософії, а й створення нової етики, яка б відповідала сьогоdnішній добі [9, с. 362].

Логіка філософії Г. Йонаса ставить питання подолання антропоцентризму в етиці. Вчений

критикує антропоцентричність традиційної етики, відповідно до якої сфера застосування етики обмежується людиною і міжлюдським спілкуванням. На його думку, закладені в сучасній технології апокаліптичні можливості навчили нас, що антропологічна винятковість може бути забобоном. Г. Йонас у своїй етиці відповідальності долає традиційне обмеження етики між людськими стосунками, поєднує етику переконання телеологічною етикою відповідальності за наслідки людської діяльності, зокрема і відповідальністю за природу. З цього випливає, що не лише інтереси людини можуть претендувати на моральну цінність, а й позиція захисту природи задля самої природи. Тобто, природа входить у нормативну мораль і прикладну етику [9, с. 371 – 372].

Відповідальність розглядається Г. Йонасом як універсальна здатність людини, так само невідокремлена від неї як і здатність говорити. В цьому сенсі належність виражена в бутті людей. На основі цього вчений розробляє іншу парадигму відповідальності: невідповідальність суб'єкта перед ним самим встановленим моральним законом (як у Канта) і не відповідальність перед моральним законом комунікативної спільноти (комунікативна теорія), а відповідальність “за” – за те, щоб людство існувало. Це монологічна відповідальність. Тому відповідальність “за” має перевагу у Г. Йонаса перед відповідальністю “перед”.

“Принцип відповідальності” визначає суть діяльності Центру Ганса Йонаса (Німеччина). Метою Центру є “сприяння здатності до відповідальної за майбутнє діяльності, вихованню відповідальності за майбутнє і відповідальному за майбутнє публічному рішенню на підставі аргументативного діалогу” [4, с. 108].

Значним внеском в розвиток комунікативної етики в контексті етики відповідальності є творчість одного із найвидатніших представників сучасної практичної філософії Німеччини **Дитриха Бюлера**. На думку філософа “бути відповідальним за майбутнє означає брати па себе співвідповідальність за постійний поступ морального” [10, с. 96].

Діяльність Д. Бюлера спрямована на обґрунтування й реалізацію етики дискурсу як етики спільної відповідальності, етику господарства, екологічну та медичну етики, етику права, політичну й педагогічну етики. Він також ініціював ряд проектів, які спрямовані на практичну реалізацію етики відповідальності в різних сферах розвитку суспільства.

Одним із фундаторів комунікативної практичної філософії є **К.-О. Апель**. Акцентуючи увагу на комунікативних засадах розвитку людського буття, він головну увагу приділяє питанню обґрунтування етичних норм, цінностей, зокрема і в сфері екології. Тому дискурсивну етику К.-О. Апеля розглядає як адекватну відповідь на виклики екологічної кризи [11, с. 413 – 454].

Вчений критикує філософські підходи, які ігнорують планетарний, а отже універсалістський, аспект етичної відповідальності, яка вперше в історії каталізована екологічною кризою, а тому й стала нагальною. Він підкреслював, “якого ж ще значення має набувати принцип відповідальності, слушно висунутий Гансом Йонасом як головний принцип сьогоденної етики, як не те, що індивідуально ставиться в обов'язок кожній окремій людині, а саме відповідальність

як спільна вселюдська співвідповідальність усіх за наслідки й побічні наслідки колективної діяльності людей” [11, с. 449]

Саме дискурсивна етика дасть можливість визначитися, 1) з розмаїттям різних позицій, які може посідати філософська етика щодо проблем екологічної кризи та 2) на основі аргументації та обґрунтування визначитися щодо тих норм, якими люди мають керуватися у своїх стосунках з природою.

На думку іншого відомого представника сучасної практичної філософії **Вітторіо Гьосле**, експансія технологічної цивілізації, і зумовлена нею екологічна криза, пов’язані з виникненням новоевропейської суб’єктивності, яка в рамках західноєвропейській філософії і особливо новоевропейського просвітництва, весь світ редукує до об’єкта панування й експлуатації. А відтак і подальший розвиток техніки, господарства, політики та взаємин між культурами потребують ціннісної переорієнтації. Основним питанням, на думку вченого, тут постає питання про об’єктивність і загальнозначущість етичних норм і цінностей. Тому, В. Гьосле прагне обґрунтувати матеріальну етику цінностей, яка відповідала б загрозливим викликам науково-технічної цивілізації. На думку вченого, поєднання трансцендентальної філософії з метафізикою дає змогу онтологічно обґрунтувати моральні належності, уможливорює легітимацію моральних норм [12, с. 180 – 212].

Акцентуючи увагу на проблемі екологічного дискурсу в комунікативній практичній філософії, ми не можемо обійти стороною діяльність сучасного німецького філософа **Клауса Міхаеля Маєра-Абіха** [13]. Його практична філософія – це філософія відповідальності і за збереження людства, і за збереження природи. Це має бути не тільки відповідальність за інших людей, не тільки відповідальність за тварин і рослин, а й відповідальність за всі речі, створені людиною і не створені нею, оскільки “не людина є мірою всіх речей, а все, що нас оточує, є мірою нашої людяності” [1, с. 96]

Дискурс екологічної політики в демократичному суспільстві, на думку філософа, потрібно проводити не тільки на рівні експертів, а й створювати умови для відкритого громадського дискурсу, в якому всі громадяни мали б можливість брати участь. Для цього має зрости кількість громадських ініціатив, вплив громадськості на вироблення екологічної політики, прийняття екологічно виважених рішень.

Практична філософія природи К. М. Маєр-Абіха просякнена оптимізмом і вірою у майбутнє. Зокрема, про це свідчить і одна з останніх його праць “Космічна надія в Апокаліпсисі святого апостола Івана”, в якій йдеться про те, що Апокаліпсис є не тільки жакхливим застереженням, а й дає надію людям, якщо вони розглядатимуть друге пришествя Христа разом зі святим апостолом Іваном як космічний процес і вже не претендуватимуть на особливе місце в природі [1, с. 181].

Висновки

Загострення у другій половині ХХ ст. екологічних проблем ставить на порядок денний питання існування людської цивілізації. Базовою умовою вирішення екологічних проблем є зміна свідомості та цінностей людини у системі “людини-природа”. Ключовою тут є роль освіти, педагогіки. Але педагогіка вимагає визначення системи цінностей, моральних критеріїв, які визначаються філософією (етикою). Значний вплив на визначення критеріїв взаємодії в системі “людина – природа”, формування екологічної культури людини в цілому, має знайомство з сучасною комунікативною практичною філософією, ключовим питанням якої є проблема подолання екологічної кризи.

Результатом дискурсу комунікативної практичної філософії став вихід на проблему відповідальності людини, яка інституалізувалася в “етику відповідальності”. Відповідальність за природу і довкілля постає в комунікативній практичній філософії фундаментальною вимогою.

Знайомство з творчістю відомих представників західної практичної філософії дає можливість визначити онтологічні та методологічні засади аналізу екологічних проблем та обґрунтування шляхів подолання екологічної кризи.

Узагальнюючи погляди представників західної практичної філософії на проблеми екології можемо зазначити:

- дослідження дискурсу явища та поняття відповідальності засвідчує не просто актуальність, а й термінову необхідність його актуалізації в різних сферах людського буття;
- практична філософія намагається подолати антропоцентричність етики;
- предметом екологічної етики є не просто відносини людини з природою, а відносини людей одна з одною і суспільством в цілому щодо природи;
- природа повинна виступати рівноправним партнером дискурсу;
- аналіз та вирішення екологічних проблем в контексті відносин “людина – природа” та “людина – світ” в цілому, актуалізує методологічну та світоглядну значимість понять “комунікація”, “комунікативна філософія”, “дискурс”, “етика дискурсу”, “аргументація”, “аргументативний діалог”, “обґрунтування”;
- дискурс є основою обґрунтування, легітимації цінностей;
- аналіз екологічної тематики вимагає міждисциплінарного аналізу філософії природи, філософії техніки, філософії науки, філософії культури, філософії господарства, філософії права, філософії освіти та ін.

Література

1. Майер-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту : пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка / Майер-Абіх К. М. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.
2. Кант И. Трактаты и письма / Кант И. – М., 1980. – 652 с.

3. Прищак М. Д. Дискурс поняття “комунікація” в контексті формування сучасної парадигми освіти / Прищак М. Д. // Вісник “ВПП”. – 2010. – № 1. – С. 25 – 29.
4. Єрмоленко А. М. Філософувати дискурсом. Практична філософія Дитриха Бьолера та берлінська етика дискурсу / Єрмоленко А. М. // Філософська думка. – 2007. – № 1. – С. 107 – 116.
5. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / Єрмоленко А. М. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
6. Єрмоленко А. М. Екоетика у світлі парадигмального повороту в філософії (попередні зауваги до критики екологічного розуму) / Єрмоленко А. М. // Філософська думка. – 2008. – № 3. – С. 88 – 108.
7. Прищак М. Д. Етика відповідальності: дискурс еколого-комунікативних засад / Прищак М. Д. // III-й всеукраїнський з’їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/Ecology), 21-24 вересня, 2011. Збірник наукових статей. Т.2. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – С. 648 – 651.
8. Йонас Ганс. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації : пер з нім. / Йонас Ганс. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
9. Єрмоленко А. М. Післямова / Ганс Йонас. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації : пер з нім. / Єрмоленко А. М. – К. : Лібра, 2001. – С. 357 – 393.
10. Бьолер Дитрих. Ідея та обов’язковість відповідальності за майбутнє / Бьолер Дитрих // Філософська думка. – 2007. – № 1. – С. 117 – 134; № 2. – С. 77 – 95; № 3. – С. 81 – 99.
11. Апель К.-О. Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / Апель К.-О. – К. : Лібра, 1999. – С. 413 – 454.
12. Гьосле Вітторіо. Практична філософія в сучасному світі : пер. з нім., примітки та післямова Анатолія Єрмоленка / Гьосле Вітторіо. – Київ : Лібра, 2003. – 248 с.
13. Прищак М. Д. Філософія природи: від довілля до спільносвіту / Прищак М. Д. // V-й Всеукраїнський з’їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/ Ecology). 23-26 вересня, 2015. Збірник наукових статей. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 278.